

УДК 347. (477) (075.8)

Н. Голубєва,
 доктор юридичних наук, доцент,
 професор кафедри цивільного права
 Національного університету «Одеська юридична академія»

НАСЛІДКИ НЕВИКОНАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Зобов'язання посідають одне з центральних місць у цивілістичній доктрині, а зобов'язальні правовідносини є ключовими в цивільному обороті, оскільки визначають його динаміку. Об'єктом зобов'язання є те, на що спрямовані права й обов'язки учасників зобов'язання, тобто ті дії, здійснення яких (чи утримання від яких) кредитор має право вимагати від боржника. При цьому можливим є встановлення зобов'язання відносно кількох об'єктів: сполучні (зобов'язання з простою множинністю об'єкта), альтернативні (об'єктом зобов'язання є кілька окремих дій, із яких тільки одна має бути виконана за вибором однієї зі сторін зобов'язання) і факультативні зобов'язання.

Питання про поняття, зміст і значення альтернативних зобов'язань спеціально практично не досліджується в українській цивілістиці. Стійкий інтерес до цього питання можна помітити в цивілістичній літературі XIX – початку XX ст. Такі дослідження здійснювали В. Голєвинський, Г. Шершеневич, К. Анненков, В. Синайський, у радянський період їх продовжували І. Новицький, С. Ландкоф, у сучасній російській літературі альтернативні зобов'язання розглядаються Л. Ткачевою, В. Вітрянським, Ю. Фогельсоном, В. Петровим, О. Альохіною.

Метою статті є дослідження наслідків невиконання альтернативних зобов'язань за цивільним законодавством України та шляхів удосконалення їх правового регулювання.

Як відомо, об'єктом зобов'язання може бути кілька окремих дій, із яких

тільки одна має бути виконана. У цьому разі зобов'язання є альтернативними, до них належать зобов'язання, у яких боржник зобов'язаний зробити для кредитора одну з кількох дій, передбачених законом або договором, наприклад передати якусь річ або сплатити певну грошову суму.

Альтернативність означає необхідність вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну. Якщо у звичайному зобов'язанні обов'язок боржника зводиться до виконання однієї будь-якої заздалегідь визначеної дії, то в альтернативному зобов'язанні боржник зобов'язується до виконання однієї з кількох певних дій. При цьому ці дії визначені. Невизначеність полягає в невідомості, яка саме дія становитиме виконання.

Альтернативна множинність характеризується необхідністю вибору між взаємовиключними способами виконання, тому найважливіше питання в альтернативному зобов'язанні – визначення особи, котра має право вибору об'єкта виконання, зазвичай це боржник. У силу закону чи домовленості сторін право вибору може належати кредиторів (наприклад, ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів») чи третій особі. У деяких випадках Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) право вибору надає суду (ст. 1192). Формулювання ст. 539 ЦК України має диспозитивний характер, надане боржникові право на здійснення вибору в альтернативному зобов'язанні не забезпечене жодною іншою нормою, що стимулює боржника до здійснення такого вибору.

Виникає питання, які настають наслідки, якщо боржник вибрав визначену дію, але не виконав її? ЦК Азербайджанської Республіки передбачає, що вибір альтернативного зобов'язання здійснюється за допомогою сповіщення про це іншої сторони або здійснення виконання. Вибране зобов'язання від самого початку вважається зобов'язанням, що належить виконати [1]. ЦК Республіки Молдова містить аналогічну норму з додаванням такого: «... вибране виконання вважається первісним боргом» (ст. 551) [2].

Тобто, альтернативне зобов'язання стає звичайним (безальтернативним) після здійснення вибору стороною, яка має на це право, але молдавський законодавець застосував дещо невдале формулювання – «вважається первісним боргом», наче в цих зобов'язаннях міг бути якийсь вторинний борг, тут є єдиний борг, який індивідуалізується після вибору відповідної дії особою, котра має на це право.

ЦК Республіки Молдова містить також норму про те, що боржник не має права й не може бути зобов'язаний здійснити частину одного виконання й частину іншого (ст. 552). Видається, такий висновок природно випливає із норми про те, що альтернативне зобов'язання стає звичайним (безальтернативним) після здійснення вибору стороною, яка має на це право. У сторони, що зробила свій вибір, виникли конкретні обов'язки, конкретний єдиний борг, усі інші альтернативні обов'язки не становлять змісту зобов'язання, а тому права вимоги в кредитора на їх здійснення немає. А тому сенс в існуванні зазначеної вище норми теж відсутній.

Із цього приводу В. Синайський підкреслював, що, як тільки вибір дії відбувся, настає незмінність зобов'язання. Воно набуває точності й має бути виконано в цьому вигляді [3, с. 197].

Одне з питань, які виникають при виконанні альтернативного зобов'язання, є питання наслідків неможливості виконання зобов'язання.

Знову звернімося до ЦК Республіки Молдова, який має найповніше серед

інших, проаналізованих у межах дослідження, ЦК правове регулювання альтернативних зобов'язань. Деякі положення цього нормативного акта можуть бути ефективно рецеповані до національного законодавства.

ЦК Республіки Молдова не тільки передбачає наслідки неможливості виконання альтернативного зобов'язання, а й проводить диференціацію цих наслідків залежно від того, боржникові чи кредиторів належить право вибору виконання. Так, відповідно до ст. 553 «Наслідки неможливості виконання в разі, коли вибір належить боржникові»: 1) боржник, котрий має право вибору виконання, у разі, коли одне з виконань не може бути здійснено, має виконати те, що залишилося; 2) якщо в однакових обставинах обидва виконання не можуть бути здійснені й в обох випадках – із вини боржника, він зобов'язаний відшкодувати кредиторів збитки в розмірі вартості виконання, яке залишилося останнім. Згідно зі ст. 554 ЦК Республіки Молдова «Наслідки неможливості виконання в разі, коли вибір належить кредиторів»: 1) кредитор, котрий має право вибору виконання, у разі, коли одне з виконань не може бути здійснено, має прийняти виконання, що залишилося, за винятком випадку, коли виконання не може бути здійснено з вини боржника; 2) якщо виконання не може бути здійснено з вини боржника, кредитор має право вимагати або здійснення виконання, що залишилося, або відшкодування збитків, заподіяних нездійсненням виконання, яке не могло бути здійснено; 3) якщо обидва виконання не можуть бути здійснені з вини боржника, кредитор може вимагати відшкодування збитків, заподіяних нездійсненням того або іншого виконання [2].

ЦК штату Каліфорнія в § 1451 передбачає, що в тих випадках, коли одне з потрібних зобов'язанням дій не підлягає примусовому виконанню або стає незаконним чи нездійсненим, зобов'язання тлумачиться так, ніби інша дія була єдиною [4]. При виконанні такого зобов'язання вибір може виявитися неможливим; наприклад, серед об'єктів,

між якими мав відбутися вибір, немає в наявності нічого, окрім одного. У такому разі найприродніше припустити, що виконання без вибору має належати до того, що є в наявності й що можливе до виконання. Проте якщо вибір за волею й наміром, вираженими в договорі, належить до суті умови між сторонами, то зі знищенням можливості вибору виконання договору взагалі стає неможливим [5, с. 620].

Отже, альтернативний обов'язок полягає в тому, щоб передати річ або сплатити певну суму, тому втрата речі не припиняє обов'язку. Альтернативне зобов'язання може, проте, перетворитися на звичайне (безальтернативне) зобов'язання у випадках неможливості виконання всіх дій, за винятком однієї.

Проект Цивільного уложення Російської імперії в кн. V у ст. 100 містив таку норму: «Боржник, зобов'язання якого полягає в доставленні того чи іншого майна або в здійсненні чи нездійсненні будь-якої іншої дії серед кількох передбачених у законі чи договорі дій (розділове зобов'язання), має право вибору, якщо такий не наданий вірителеві. За неможливості для боржника внаслідок випадкової події передати верительно один із зазначених у договорі предметів боржник зобов'язаний передати йому інший серед тих самих предметів» [6, с. 173].

Як видно з проаналізованих законодавчих рішень, найдетальніше регулювання можливих ситуацій при виникненні неможливості виконання одного з альтернативних обов'язків передбачає молдовський законодавець. Частково його рішення можуть бути запозичені вітчизняним правом, але не всі, оскільки деякі з них не відповідають вітчизняній законодавчій техніці та іншим статтям ЦК України. Тому пропонуємо доповнити ЦК України такою статтею:

«Стаття 539-1. Наслідки неможливості виконання альтернативного зобов'язання.

1. Якщо виникла неможливість виконання альтернативного обов'язку, за яку ніхто не відповідає, сторона,

яка має право вибору, вибирає серед тих, що залишилися.

2. Якщо в зобов'язанні, у якому право вибору належить боржникові, виникла неможливість виконання альтернативного обов'язку з вини боржника, він зобов'язаний відшкодувати кредиторів збитки в розмірі вартості виконання, яке залишилося останнім.

3. Якщо в зобов'язанні, у якому право вибору належить кредиторів чи третій особі, виникла неможливість виконання альтернативного обов'язку з вини боржника, кредитор чи третя особа має право вимагати або здійснення виконання, що залишилося, або відшкодування збитків, заподіяних нездійсненням виконання, яке не могло бути здійснено. У разі, якщо виникла неможливість виконання всіх альтернативних обов'язків із вини боржника, кредитор або третя особа має право вимагати відшкодування збитків, заподіяних нездійсненням того або іншого виконання за вибором кредитора чи третьої особи».

Часто альтернативні зобов'язання виникають із закону. Так, відповідно до ч. 1 ст. 166 ЦК України, член виробничого кооперативу має право на вихід із кооперативу. У цьому разі йому виплачується вартість паю або видається майно, пропорційне розміру його паю, а також здійснюються виплати, установлені статутом кооперативу. Видача паю, виплата вартості паю та інші виплати членові кооперативу, що впливають із нього, здійснюються в порядку, установленому статутом кооперативу й законом.

На думку російської дослідниці Є. Альохіної, використання конструкції альтернативного зобов'язання найбільшою мірою відповідає завданню захисту порушених прав і законних інтересів суб'єктів цивільного правовідношення (у відносинах охоронного характеру) [7, с. 52].

Видається, що надання права вибору належного задоволення за охоронним зобов'язанням постраждалій стороні,

кредиторові якнайповніше відповідає цілям захисту й відновлення прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин.

Аналогічне встановлення альтернативної множинності предмета (об'єкта) зобов'язання, що виникає у зв'язку із заподіянням шкоди майну, дасть змогу якнайповніше дотриматися інтересів постраждалої сторони: заподіювач шкоди – боржник – за вибором кредитора зобов'язаний або полатити зіпсоване майно, або сплатити ремонт цього майна, або надати майно, аналогічне зіпсованому (того самого виду, роду, якості й кількості), або виплатити грошову суму.

Те саме можна сказати й про невиконання (неналежне виконання) зобов'язань. Боржник за охоронним зобов'язанням або зобов'язується усунути неналежне виконання й здійснити його належним чином, або забезпечити виконання цього зобов'язання в натурі третьою особою (при цьому можливо покладання обов'язку з пошуку виконавця на боржника), або виплатити грошову компенсацію.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 22 ЦК України, на вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована й в інший спосіб, зокрема шкода, завдана майну, може відшкодуватися в натурі (передання речі того самого роду й тієї самої якості, полатдження пошкодженої речі тощо). Відповідно до ч. 3 ст. 23 ЦК України, моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб.

При цьому в зазначених випадках право вибору дії, що належить виконати боржникові, належить, згідно із законом, кредиторів (постраждалій особі).

У деяких випадках ЦК України право вибору надає суду. Так, відповідно до ст. 1192 ЦК України, з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того самого роду й такої самої якості, полатити пошкод-

жену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки в повному обсязі.

Стаття передбачає два способи відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого: а) у натурі (передати річ того самого роду й такої самої якості, полатити річ тощо); б) відшкодування завданих збитків. Згідно зі ст. 1192 ЦК України, потерпілому надається право вибору способу відшкодування шкоди як найбільш прийнятого для нього, однак кінцеве рішення залишається за судом [8, с. 668].

Не можна ототожнювати альтернативу в об'єкті зобов'язання з альтернативою (право вибору) способом виконання зобов'язання. Так, згідно з ч. 1 ст. 1202 ЦК України, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, здійснюється щомісячними платежами. За наявності обставин, які мають істотне значення, та з урахуванням матеріального становища фізичної особи, котра завдала шкоди, сума відшкодування може бути виплачена одноразово, але не більш як за три роки наперед. Так само альтернатива вибору способу виконання може бути передбачена договором стосовно виконання зобов'язання частинами (що впливає із формулювання ст. 529 ЦК України).

Отже, формулювання ст. 539 ЦК України має диспозитивний характер, надане боржникові право на здійснення вибору в альтернативному зобов'язанні не забезпечене жодною іншою нормою, що стимулює боржника до здійснення такого вибору, тому в дослідженні запропоновано шляхи заповнення зазначеної прогалини. Також не передбачені в ЦК України наслідки неможливості виконання альтернативного зобов'язання, тому на підставі аналізу різних можливих ситуацій запропоновано доповнити ЦК України ст. 539-1.

Ключові слова: зобов'язання, зобов'язальне право, альтернативне зобов'язання, об'єкт зобов'язання, наслідки невиконання зобов'язання.

Стаття присвячена дослідженню наслідків невиконання альтернатив-

них зобов'язань за цивільним законодавством України та шляхів удосконалення їх правового регулювання. Оскільки формулювання ст. 539 Цивільного кодексу України має диспозитивний характер, надане боржникові право на здійснення вибору в альтернативному зобов'язанні не забезпечене жодною іншою нормою, що стимулює боржника до здійснення такого вибору, тому запропоновано шляхи заповнення зазначеної прогалини. Також не передбачено в Цивільному кодексі України наслідків неможливості виконання альтернативного зобов'язання, тому на підставі аналізу різних можливих ситуацій запропоновано доповнити Цивільний кодекс України статтею 539-1.

Стаття посвячена дослідженню наслідків невиконання альтернативних обов'язків по громадянському законодавству України і шляхів удосконалення їх правового регулювання. Поскільки формулювання ст. 539 Громадянського кодексу України має диспозитивний характер, надане боржникові право на здійснення вибору в альтернативному зобов'язанні не забезпечено жодною іншою нормою, що стимулює боржника до здійснення такого вибору, тому запропоновано шляхи заповнення зазначеної прогалини. Також не передбачено в Цивільному кодексі України наслідків неможливості виконання альтернативного зобов'язання, тому на підставі аналізу різних можливих ситуацій запропоновано доповнити Цивільний кодекс України статтею 539-1.

The article is devoted for investigation of consequences of the break of alternative obligation in civil legislation of Ukraine and ways of improvement of their legal regulation. As much as article number 539 of Civil code has got dispositive nature, the right of debtor on making choice in alternative obliga-

tion is not ensured in any other legal norm, which would stimulate the debtor for performance of such a choice, so the ways of fulfillment of such gaps are offered. Also, the consequences of impossibility of making alternative obligation are not foreseen, that's why on the basis of analysis of different situations, it is offered to enlarge the civil code with article 539-1.

Література

1. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://azerights.info/index.php/kodeksy-azerbajdzhanskoj-respubliki/658-grazhdanski-kodeks>.
2. Гражданский кодекс Республики Молдова от 06 июня 2002 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=325085&lang=2>.
3. Синайский В.И. Русское гражданское право / В.И. Синайский. – К., 1915. – Вып. 2 : Обязательственное, семейное и наследственное право. – 1915. – 451 с.
4. Гражданский кодекс штата Калифорния [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://constitutions.ru/archives/7705/3>.
5. Победоносцев К. Курс гражданского права / К. Победоносцев. – СПб. : Синодальная типогр., 1896. – Ч. 3 : Договоры и обязательства. – 1896. – 620 с.
6. Гражданское уложение. Проект Высочайше Учрежденной Редакционной Комиссии по составлению Гражданского уложения (с объяснениями, извлеченными из трудов Редакционной комиссии и с приложением законопроекта об авторском праве, одобренного Государственной Думой) / под ред. И.М. Тютрюмова ; сост. А.Л. Сатчиан. – СПб., 1910. – Т. 2. – 1910. – 1362 с.
7. Алехина Е. Проблема альтернативного обязательства в современном гражданском праве / Е. Алехина // Вестник Тверск. гос. ун-та. Серия «Право». – 2010. – № 3. – С. 51–59. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-96153.html>.
8. Цивільний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / за заг. ред. Є.О. Харитонової, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубевої. – 2-е вид. – К. : Правова єдність, 2009. – 740 с.